

M. Muradova. Dilşad Şirvaninin "Töhfe-yi-Muradi" əsərinin dünya kitabxanalarında saxlanan əlyazma nüsxələri // Əlyazmalar yanmır. 2021, №2(13), s.112-117.

UOT: 61:615:616-08

Mətanət Muradova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26.

e-mail: metanet20102010@mail.ru

DİLŞAD ŞİRVANININ "TÖHFƏYİ-MURADI" ƏSƏRİNİN DÜNYA KİTABXANALARINDA SAXLANAN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ

Xülasə

Orta əsrlərdə yaşamış və tibbin müxtəlif sahələrinə aid zəngin elmi yaradıcılığı ilə böyük şöhrət qazanmış alimlərdən biri də Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı Şirvanidir. Alim əsərlərinin bir qismini türkcə, digər qismini isə ərəb dilində yazmışdır.

"Töhfe-yi-Muradi" müəllifin "Cövhərnəmə" əsəri üzərində işləyərək genişləndirdiyi, əlavələrlə tərtib etdiyi (831/1427) nüsxəsidir. İçində qismən tibbə aid məlumatlar olan kitabda, artıq qeyd etdiyimiz kimi, qiymətli daşlar, müxtəlif dərmanlar və ətirlərdən də bəhs edilir.

***Açar sözlər:** tibb, Cövhərnəmə, dərman, ətir, orta əsr*

Giriş

Yüksək zirvələr fəth edən müasir elmin və ədəbiyyatın özülünü təşkil edən klassik mədəniyyətin ilkin qaynaqlarından tutmuş dövrümüzədək keçirdiyi inkişaf yollarının öyrənilməsi qarşıda duran ən ciddi və təxirəsalınmaz problemlərdən biridir. Aparılan tədqiqatların genişliyinə, ardıcılığına və mükəmməlliyinə lazımı qiymət verməklə yanaşı etiraf edilməlidir ki, öz elmi və bədii əsərləri ilə Azərbaycan və ümumislam mədəniyyətinin inkişafında müəyyən rol oynamış Müinəddin Əbu Nəsr Əhməd bin Əbdürrəzzaq ət-Təntarani (XI), Əhməd bin Hüseyin Çarpərdir Təbrizi (XIV), Yusif Məskuri Şirvani (XIV), Məhəmməd Hənəfi Qarabaği (XV), Numan Şeyx Səid Şirvani (XV), Mahmud Məhəmməd oğlu Şirvani (XVI), Qul Əhməd Ağdaşi (XVI), Məhəmməd Əmin bin Sədrəddin Şirvani Mollazadə (XVII), İbrahim Ərəşi (XVIII-XIX) və onlarla digər Orta əsr Azərbaycan ədib və alimlərinin həyat və yaradıcılıqları hələ indiyədək ayrıca öyrənilməmişdir. Onların həyatı və əsərləri haqqında ayrı-ayrı orta əsr qaynaqlarında, Şərq əlyazmaları kataloqlarında və çağdaş tədqiqatlarda məlumatlar verilsə də, bu şəxsiyyətlərin irsi müasir elm adamları tərəfindən hələ indiyədək araşdırılmamışdır. Bu alimlərin və ədiblərin bir qisminin əsərləri ancaq xarici ölkə kitabxanalarında olsa da, başqa bir qisminin əsərlərinin orta əsr əlyazmaları AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Belə alimlərdən Orta əsrlərdə tibb sahəsində böyük şöhrət qazanmış Nəsirəddin Tusini (1201-1274), Rəşidəddini (1247-1317), Məhəmməd ibn İlyası (XIII-XIV əsr), Yusif Qarabağini (XVI əsr), Mirzə Məhəmməd

Təbrizini (XV), Şükrullah Şirvanini (XVI), Həkim Məhəmməd Əmini (XVII) və neçə-neçə başqa Azərbaycan alimlərini göstərmək olar.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda tibbə dair əlyazmalar həm say həm də elmi dəyər baxımından üstünlük təşkil edir. Tibbə dair ən qədim əlyazma İbn Sinanın məşhur "Qanun fit-Tibb" əsərinin əlyazmasıdır. Bu abidənin üzü 1143-cü ildə köçürülmüşdür. İbn Sinanın irsinin tədqiqi və nəşri zamanı Bakı nüsxəsi əsas qaynaqlardan biri kimi götürülmüşdür.

İbn Sina (980-1037) da dəfələrlə Azərbaycanda olmuş, uzun müddət Həmədan şəhərində yaşamış və "Qanun fit-Tibb" ("Tibb qanunları") əsərinin böyük hissəsini orada yazmışdır. XI əsrdə yaşamış azərbaycanlı müəllif İsa ər-Raqi Tiflisi İbn Sinanın yaradıcılığı ilə maraqlanmış və onun "Qanun fit-Tibb" ("Tibb qanunları") əsərinə şərhlər yazmışdır. Azərbaycan alimi Nəcməddin Əhməd Naxçıvani (vəf.1253) İbn Sinanın tibb və fəlsəfə üzrə əsərlərinə şərh və haşiyələr yazmışdır. Böyük Azərbaycan alimi Bəhmənyar əl-Azərbaycani (vəf.1067) də İbn Sinanın tələbəsi idi. Fəlsəfəyə aid "ət-Təhsil" ("İdrak") əsərində Bəhmənyar bir sıra tibbi mövzulara da toxunmuşdur. Müəllif, Əbubəkir İbn Zəkəriyyə Razinin, Əli İbn Abbasın, Əbu Reyhan Biruninin, əl-Kindinin və Şərqi başqa böyük alimlərinin tibbi əsərləri ilə yaxından tanış idi [1, s. 15].

Görkəmli Əndəlus alim-cərrahi Əbdül Qasım Zəhrəvinin (1030-1106) "Əl-məqalə əl-fənn əl-cirahə" adlı məşhur əsərinin avtoqrafdan köçürülmüş ən qədim və nadir əlyazması xəzinəmizin qiymətli incilərindəndir. XVI əsrin görkəmli Azərbaycan təbibi və alimi Məhəmməd ibn Yusifin Şah İsmayıl Xətaiyə həsr etdiyi "Camei-fəvaid", Məhəmməd Mömininin Şah Süleyman Səfəviyə həsr etdiyi "Təhfət əl-Möminin" əsərlərinin əlyazmaları bu gün də praktiki əhəmiyyətini tibbdə saxlamaqdadır. Azərbaycanın tanınmış tibb alimlərindən Mahmud İbn İlyasın (XIII) nəzəri və təcrübi təbabətə dair "Tibbinamə" əsəri və Mənbur ibn Məhəmmədin (XV əsr) "Tibb" əsərinin əlyazmaları da qiymətli abidələrdəndir.

Bu dövrdə Azərbaycanda bir sıra Mərkəzi Asiya, fars və ərəb müəlliflərinin əsərləri şöhrət tapmışdı. Aşağıda adları çəkilən əsərlər Azərbaycan həkimlərinin masaüstü kitabları idi: Əli Ənsari (Hacı Zeynalabdin Əttar) "İxtiyarati-bədi" (XIV əsr), Yusif İbn Məhəmməd Hərəvi "Cəmül-fəvaid" yaxud "Tibbi-Yusif" (1511), Mənsur İbn Məhəmməd "Kifayətül-mücahidə" yaxud "Kifayeyi-mənsuriyyə" (1423), Sultan Əli Xorasani "Düsturül-ələc" (XVI əsr), Seyyid Mir Məhəmməd Mömin "Təhfətül-möminin" (1669), Müzəffər İbn Məhəmməd Hüseyin Şəfai "Qarabadin" (XVII əsr), Məhəmməd İbn Əli Nağı "Zadül-müsafirin" (XVIII əsr), Məhəmməd Hüseyin xan Ələvi Səmərqəndi "Məxzənül-ədviyyə" və "Qarabadini-Kəbir" (1777) və s.

Osmanlı türklərinin də bir sıra tibbi əsərləri Azərbaycana yol tapmışdı. Onların bəziləri indi AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır: Dərviş Nidainin "Mənafəün-nas" (XV əsr), Məhəmməd Rəisül-Ətibbanın "Unumuzəcüt-tibb" (XVII əsr), Mustafa Feyzinin "Risaleyi-qinaqina" (XVIII əsr) və s. "Mənafəün-nas" əsərinin əlyazmalarından biri azərbaycanlı katib Məhəmməd Əttar Səlyani tərəfindən XIX əsrdə köçürülmüşdür. Osmanlı Sultan Murad dövrünə aid "Tibbinamə" əsərinin 1711/12-ci illərdə Məhəmməd Yusif Şirvani tərəfindən köçürülmüş nüsxəsi də mövcuddur. Kitab Osmanlı türk dilində yazılıb və o dövrdə məlum olmuş əksər xəstəliklərin müalicəsindən bəhs edir [2, s. 20].

XVIII əsrdə Şamaxıda yaşamış Həsən İbn Rza Şirvani "Siracüt-tibb" ("Tibbin çırağı") əsərini yazmışdı. Bu kitabda yüzlərlə mürəkkəb tərkibli dərmanlardan (həblərdən, şamlardan, məcunlardan, tozlardan və s.) bəhs olunur.

Hacı Süleyman Qacar İrəvaninin "Fəvaidül-hikmət" ("Hikmətin faydaları") əsəri dərmanşünaslığa həsr edilib. Burada minlərlə təbii dərman vasitələri sadalanır və onların istifadə

üsulları göstərilir. İrəvaninin əlyazmaları Azərbaycanda, İranda, Misirdə və başqa ölkələrdə mühafizə olunur.

Əbülhəsən Marağayinin 1775-76-cı illərdə yazdığı "Müalicəti-münfəridə" ("Ən mükəmməl müalicələr") əsəri müxtəlif xəstəliklərin müalicəsindən bəhs edir. XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycanda Məhəmməd Peyğəmbərin (s) və səhabələrin tibblə bağlı deyimləri haqqında hədislər məcmuələri tərtib edilir və köçürülürdü.

Orta əsrlərdə yaşamış və tibbin müxtəlif sahələrinə həsr edilmiş zəngin elmi yaradıcılığı ilə böyük şöhrət qazanmış alimlərdən biri də Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı Şirvanidir. Mənbələrdə alimin həyatı haqqında verilmiş məlumat çox az və ziddiyətlidir. Onun anadan olduğu tarixlə bağlı mənbələrdə fərqli məlumatlar verilmişdir. Mənbələrdən bəzisi alimin XIV yüzilliyin ikinci yarısında, bəziləri isə XV yüzillikdə dünyaya gəldiyini ehtimal edir. Onun nisbəsinə söykənərək, Azərbaycanın Şirvan bölgəsindən olduğunu deyə bilərik. Alimin tam adı əsərlərinin əlyazma nüsxələrində və ensiklopedik mənbələrdə doğum tarixi kimi fərqli variantlarda, o cümlədən "Mahmud bin Məhəmməd Şirvani", "Məhəmməd bin Mahmud Şirvani", "Mahmud bin Məhəmməd bin Dilşad Şirvani", "Şükrullah Şirvani", "Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı", "Mahmud bin Məhəmməd bin Dilşad", ərəb mənbələrində isə "Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı Şirvani kimi verilmişdir [3, c.III, s. 123].

Alimin anadan olduğu tarix də ayrı-ayrı mənbələrdə və tədqiqatlarda fərqli tarixlərlə verilmişdir. "Təhfeyi-Muradi" əsərini tədqiq etmiş Mustafa Ərgünşah onun Çələbi Mehmet (1403-1421) və II Murad (1421-1451) kimi Osmanlı sultanlarının hökmdarlığı illərində yaşadığını və onlara əsərlər həsr etdiyini nəzərə alaraq, alimin XIV yüzilliyin ikinci yarısında anadan olduğunu və XV yüzilliyin birinci yarısında vəfat etdiyini ehtimal etmişdir. Müxtəlif Şərq əlyazmaları kataloqlarında və ensiklopedik nəşrlərdə Məhəmməd Şirvaninin h. 912 (1506)-cı ildə vəfat etdiyi göstərilir.

XIV əsr ərəb alimi və şairi Əbu Həfs Siracəddin Ömər bin Müzəffər ibn əl-Vərdinin tarixi-coğrafiyaya həsr edilmiş "Xəridət əl-əcaib və fəridət əl-qaraib" adlı əsərinin Məhəmməd Şirvani tərəfindən həyata keçirilmiş tərcüməsi hicri 970 (1563)-ci ildə başa çatdırılarkən onun 80 yaşı olduğu qeyd edilir. Məhəmməd Tahir Bursalı isə onun ölüm tarixini hicri 870 (1465-1466)-cı il kimi göstərmişdir.

Yuxarıda göstərilən məlumatlardan görünür ki, orta əsrlərdə alimin əsərləri ayrı-ayrı katiblər tərəfindən nüsxədən-nüsxəyə köçürülərkən Şirvaniləri biri-birilə elə qarışdırmışlar ki, indi onları müəyyənləşdirmək böyük çətinliklər yaradır. Bununla bərabər onun ayrı-ayrı Osmanlı hökmdarlarına və dövlət adamlarına, o cümlədən Mentəşəoğlu İlyas bəyə (1403-1421) "İlyasiyyə", Germiyənoğlu Yaqub bəyə (1402-1429) "Yaqubiyyə", Osmanlı Sultanı Çələbi Mehmetə (1413-1421) "Sultaniyyə", Timurtaşoğlu Omür bəyə (öl.1461) "Cavahirnamə", Kazəsgər Vəliyuddinə "Raudət əl-itr" və ikinci Murada (1421-1451) "Təhfeyi-Muradi" adlı əsərlər yazdığını nəzərə alsaq, Mustafa Ərgünşahın qeyd etdiyi kimi XV yüzilliyin birinci yarısında yox, XV yüzilliyin ikinci yarısında vəfat etdiyini əminliklə ehtimal etmək olar [4, c.II, s. 225; 5, c.XI, s. 312].

Ərəb mənbələrinin verdiyi bilgilərə görə o, əvvəl Anadoluya gələrək, Sultan Çələbi Mehmetin saray həkimi vəzifəsində çalışmışdır. Təfsir, hədis, ərəb dili və ədəbiyyatına yaxşı bələd olmuş bu görkəmli təbib daha böyük şöhrət qazandıqdan sonra oradan həcc ziyarətinə getmişdir. Həccdən qayıtdıqdan sonra bir müddət Misirdə qalaraq, ordakı bəzi alimlərdən müxtəlif elmi biliklərə yiyələnmişdir. Bundan sonra yenidən Anadoluya qayıtmışdır. Verilən məlumatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, Məhəmməd Şirvani hələ Anadoluya gəlməzdən öncə öz vətəni Şirvanda tanınmış alim və təbib olmuşdur. Buna görə də onu Osmanlı sarayına təbib olaraq qəbul etmişlər.

O, ərəb, fars və türk dillərini gözəl bildiyindən bir sıra əsərləri ərəb dilindən türk dilinə

də tərcümə etmişdir. Alim əsərlərinin bir qismini türkcə, digər qismini isə ərəb dilində yazmışdır. Onun tibbə aid türkcə yazdığı kitablardan biri "Sultaniyyə" adlanır. Məhəmməd Şirvani bu əsərini Osmanlı sultanı Çələbi Mehmetə (1443-1421) həsr etmiş, orada insanın necə sağlam yaşamasının yollarından, müxtəlif məcunlardan, dərmanlardan, həblərdən və s. bəhs edir. Alimin qiymətli daşlardan bəhs edən "Cövhərnəmə" adlı ilk əsəri Timurtəşoğlu Ömür bəyə (öl.1461), müqəddimə və 32 bəbdən ibarət olan "Töhfe-yi-Muradi" əsəri isə Osmanlı hökmdarı ikinci Murada (1421-1451) təqdim olunmuşdur. Onun qiymətli daşların və mineralların müalicəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edən "Töhfe-yi-Muradi" əsəri hicri 831 (1428)-ci ildə yazdığı "Cavahirnamə" traktatının genişləndirilmiş və müəyyən əlavələr edilmiş variantıdır. Müəllifin daha çox şöhrət qazanmış və yayılmış əsəri "Töhfe-yi-Muradi"dır. Tibb tarixçilərinin çoxu Anadoluda yazılan türkcə ilk tibb kitablarını sadalayarkən "Töhfe-yi-Muradi"ni də o siyahıya daxil etmişlər. Mənbələrin verdiyi məlumatlara görə Şirvani əsəri 833/1430-cü ildə Bursada yazmış və II Murada təqdim etmişdir [10, s. 39]. "Töhfe-yi-Muradi" əsəri dəyərli daşlar, qüvvət verici dərmanlar və ətriyyəyə dair bir mənbədir.

"Töhfe-yi-Muradi" müəllifin "Cövhərnəmə" əsəri üzərində işləyərək genişləndirdiyi, əlavələrlə tərtib ediyi (831/1427) nüsxəsidir. İçində qismən tibbə aid məlumatlar olan kitabda, artıq qeyd etdiyimiz kimi, qiymətli daşlar, müxtəlif dərmanlar və ətirələrdən də bəhs edilir [6, s. 74-81].

Şirvani "Töhfe-yi-Muradi"nin müqəddiməsində Bəsmələdən sonra Osmanlı soyunu tərif edir: "II Murada hər zaman dua etdiyini, onun neməti ilə bəsləndiyini, inam və ehsanından məmnun qaldığını söyləyir. II Muradın atası Çələbi Məhəmmədin onun üzərində olan haqlarından da bəhs edir".

Əsər Şirvaninin 831/1427-ci ildə yazdığı və Timurtəş Paşaoğlu Umur Bəyə təqdim etdiyi "Cövhərnəmə" əsərinin genişləndirilmiş və əlavələr edilmiş formasıdır.

"Töhfe-yi-Muradi" əsərinin dünya kitabxanalarında saxlanan 6 nüsxəsini ilkin olaraq aşkarlamışıq.

1. Abidənin ən qədim nüsxəsi Türkiyədə Arxeologiya Muzeyi Kitabxanasında 728 şifri altında qorunub saxlanılır. Əsər 140 vərəqdən ibarətdir. Əsər hərəkəli nəsx xətt ilə, başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Hər səhifədə 13 sətir var. Cildi qəhvəyi rəngli kartondur. Əsərin katibi Qasım 929/1522-cü ildə bu kitabı on beş gün ərzində köçürmüşdür. Bu nüsxədə müəllifin adı "Mahmud bin Mahmud-ı Şirvani" kimi verilmişdir [7, s. 10].

2. Əsərin digər bir nüsxəsi Bursa Əski Hərflə Yazma və Basma Əsərlər Kitabxanası, Haraççioğlu şöbəsində 1098/2 şifri altında saxlanılır. Əlyazma məcmuədir, əsər 52b-150a vərəqlərini tutur. Hərəkəsiz təliq xətti ilə yazılan bu nüsxənin hər səhifəsində 15 sətir var. Müəllifin adı "Məhəmməd bin Mahmud bin Şirvani" kimi verilmişdir. Əsərin adı isə əlyazmanın birinci səhifəsində "Kitab-i Cövhərnəməyi-Türki" kimi verilmişdir. Kitab 979/1571-ci ildə köçürülmüşdür.

3. Süleymaniyyə Kitabxanasında saxlanan nüsxə 1493 şifri altında mühafizə olunur. Əlyazma 241 vərəqdən ibarət olub, təliq xətti ilə ahərli kağıza yazılmışdır. Hər vərəqdə 15 sətir var. Cildi qəhvəyi rəngli dəridir. Bu nüsxədə müəllifin adı "Məhəmməd bin Mahmud Şirvani" kimi verilmişdir. Əsər kitabxananın kataloqunda "Cövhərnəməyi-Şirvani" adı ilə qeyddədir. Köçürülmə tarixi yoxdur [7, s. 10].

4. Paris Milli Kitabxanasında S-1302 şifri altında saxlanılan digər nüsxə 153 vərəqdən ibarətdir. Nəsx xətti ilə yazılmışdır. Müəllifin adı "Məhəmməd bin Mahmud Şirvani" kimi verilmişdir. Əsər zilhiccə 1234/1820-cü ildə Kiprdə köçürülmüşdür. Katibi Seyyid Cəfər bin Seyyid Əbdürrəhim bin Şeyx Əli əş-Şiadir [7, s. 10].

5. Süleymaniyyə Kitabxanası Ayasofya Bölümündə 3577 şifri altında saxlanılan nüsxə 99 səhifədən ibarətdir. Hərəkəli nəsx xətt ilə yazılmışdır. Hər səhifədə 13 sətir var. Cildi

qəhvəyi rəngli kartondur. Köçürülmə tarixi və katibi bilinmir. Müəllifin adı "Məhəmməd bin Mahmud Şirvani" kimi verilmişdir [7, s. 11].

6. Atatürk Kitablığı, M.Cövdət Yazmalarında K.281 şifri altında saxlanılır. Rüqə xətti ilə köçürülmüş, başlıqları qırmızı mürəkkəblə olan nüsxə 56 vərəqdən ibarətdir. Vərəqlərin hər üzündə 16 sətir vardır. Cildi çəhrayı rəngli kartondur. Köçürülmə tarixi və katibi bilinmir. Birinci səhifədə kitabın adı "Cəvahirnamə", müəllifin adı isə "Məhəmməd bin Mahmud Şirvani" kimi yazılmışdır [7, s. 11].

Nəticə

Orta əsrlərdə yaşamış azərbaycanlı alim Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı Şirvaninin həyatı haqqında məlumat vermişik. İlkin olaraq onun "Təhfeyi-Muradi" əsərinin dünya kitabxanalarında saxlanan nüsxələri haqqında söhbət açmışıq. Məhəmməd bin Mahmud bin Hacı Şirvani və onun elmi irsi üzərində araşdırmalarımızı davam etdiririk.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qəhrəmanov C. Xalqın mənəvi irsi bizim sərvətimizdir. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Respublika Əlyazmalar Fondu. Əlyazmalar xəzinəsi. VII, Bakı, 1986.
2. Ələkbərli F. Orta çağ Şərq təbabəti. Bakı, "Elgün", 2013.
3. Şərifli K. Əsərləri III. Bakı, Elm və təhsil, 2019.
4. Bağdadlı İsmail Paşa. "Hədiyyətül-arifin Esməül-müellifin və Asarul-musan-nifin", c.2, İstanbul, 1955.
5. Ömer Rıza Kehhale. Mucemul-muellifin, c.11, Dimişk, 1960.
6. Muradova M. Mahmud Şirvaninin "Təhfeyi-Muradi" əsərinin mərcan babı haqqında. BDU Türk filologiyası jurnalı №1.Bakı, Elm və təhsil, 2020.
7. Muhammed b. Mahmud-ı Şirvani. Tuhfe-i Muradi. Ankara, 1999.

Matanat Muradova

The surviving manuscripts of Dilshad Shirvani's work "Tohfeyi-Muradi" in world libraries

Muhammad bin Mahmud bin Haji Shirvani is one of the scientists who lived in the Middle Ages and became famous for his rich scientific work dedicated to various fields of medicine.

He wrote some of his works in Turkish and some in Arabic.

"Tohfeyi-Muradi" is a copy (831/1427) "that the author has expanded and worked on with the work "Ore". The book, which contains some medical information, also discusses precious stones, various medicines and perfumes.

Key words: *medicine, Ore, drug, perfume, the Middle Ages*

Меганет Мурадова

Рукописные экземпляры произведения "Тохфей-Муради" Дилшада Ширвани, хранящиеся в библиотеках мира

Мухаммад бин Махмуд бин Хаджи Ширвани - один из ученых, живших в средневековье и прославившийся своими богатым научным творчеством, посвя-

щенным различным областям медицины. Некоторые из своих работ он написал на турецком и арабском языках.

«Тохфей-Муради» - это результат работы над произведением «Джовхарнамэ» (831/1427), его расширением и введением дополнений в него. В книге, содержащей частично и медицинскую информацию, рассказывается также о драгоценных камнях, различных лекарствах и парфюмерии.

Ключевые слова: медицина, Руда, лекарство, духи, средние века

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rübabə Şirinova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.